

Əlyazması hüququnda

ARZU VAHİD qızı MƏMMƏDXANLI

ORXAN PAMUKUN YARADICILIĞI

5717.01 – Türk xalqları ədəbiyyatı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2018

Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Teymur Həşim oğlu Kərimli,**
akademik

Rəsmi opponentlər: **Jalə Fazil qızı Əliyeva,**
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Təyyar Salam oğlu Cavadov,
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Aparıcı müəssisə: **AMEA akad. Z.M.Bünyadov**
adına Şərqşünaslıq İnstitutunun
Türk filologiyası şöbəsi

Müdafiə “_____” _____ 2018-ci ildə, saat _____-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.131- Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Az.1143, Bakı, H.Cavid prospekti 115, Akademiya şəhərçiyi, Əsas korpus, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Elektron Akt zalı, IV mərtəbə.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_____” _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya
Şurasının Elmi katibi:

İsmixan Məhəmməd oğlu Osmanlı,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Türk və Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları bir olsa da, geopolitik vəziyyətlə əlaqədar XIX əsrdən başlayaraq müxtəlif ədəbi müstəvidə inkişaf etmişlər. Türk ədəbiyyatı Avropaya, Azərbaycan ədəbiyyatı isə rus ədəbiyyatına doğru istiqamətlənmişdir.

XX əsrin sonlarına qədər türk dünyasını beynəlxalq aləmdə yalnız Türkiyə Cümhuriyyəti təmsil edirdi. 90-cı illərin başlanğıcında SSRİ-nin dağılması nəticəsində daha beş türk dövlətinin – Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistanın müstəqillik qazanması ilə türk dünyasında nəzərəcarpacaq bir canlanma baş verdi. Bu mənada, XX əsrin sonunu türk dövlətləri arasında bütün sahələrdə çoxcəhətli əlaqələrin qurulduğu dövr kimi səciyyələndirmək olar. Belə qarşılıqlı yaxınlaşma dünyada, xüsusən də, Avropada gedən integrativ proseslərlə üst-üstə düşdüyü bir vaxta təsadüf etdiyindən və bu dəyişikliklər türk xalqlarının mənafeyi ilə birbaşa uzlaşdığından getdikcə daha böyük aktuallıq kəsb etməkdədir.

Qədim və zəngin mədəniyyətə malik türk xalqlarının mənəvi dəyərlərinin öyrənilməsi Sovet hakimiyyəti illərində əksər hallarda ideoloji sarsıntı-lara məruz qalmış, bu birlik daxilində yaşayan türk xalqları öz həqiqi tarixlərini öyrənməkdən, milli dəyərlərinə sahib çıxmaqdan məhrum edilmişlər. Müstəqilliyini elan etdikdən sonra ölkəmizdə türk xalqlarının ədəbi-mədəni həyatının araşdırılmasına diqqət xüsusilə canlanmışdır. Belə vəziyyətlə bağlı müasir dövrdə ədəbiyyatşünaslıq elmi Türkiyə ilə Azərbaycan arasında mövcud ədəbi əlaqələrin dərinədən və təfərrüatlı şəkildə öyrənilməsini, onun yeni təfəkkür işığında dolğun və kamil səpkidə tədqiq edilməsini zəruri məsələ kimi gündəmə gətirmişdir. Hazırda, bu istiqamətdə aparılan işlər mənəvi dünyamızı zənginləşdirdiyi kimi, türkologiyamızda da ədəbi-mədəni fikrin və yeni ideya-estetik dünyagörüşün formalaşmasına nəzərəcarpacaq təsir göstərməkdədir. Bu baxımdan Azərbaycan – Türkiyə ədəbi-mədəni əlaqələrinin, o cümlədən Türkiyə ədəbiyyatının daha geniş aspektdə öyrənilməsi və bu əlaqələrin ədəbi konturlarının müəyyənləşdirilməsi böyük aktuallıq kəsb etməkdədir.

Etiraf etmək lazımdır ki, bu gün türk romanının Yaşar Kamal, Orxan Kamal, Rəşad Nuri Güntəkin, Fakir Bayqurdla möhkəmlənən nüfuzu artıq arxada qalmışdır. Bu ədiblərin qələmindən çıxan əsərlər ötən yüzilliyin 70-80-ci illərindən Avropada, eləcə də Sovetlər Birliyində türk ədəbiyyatının durumunu, səviyyəsini yetərincə ifadə etmişdir. 1990-cı illərdən başlayaraq, ölkə hüdudlarından kənarlara digər imzalar da çıxmağa başladı. Avropa oxucuları türk müəlliflərinin – Oğuz Atay, Fərid Edgü, Muradxan Mınqan,

Lətifə Təkin, Əminə Özdəmir, Əlif Şəfəq və b. əsərlərini böyük maraqla qarşıladılar.

Sovet İttifaqı dövründə ən yeni türk xalqları ədəbiyyatını Azərbaycan və Orta Asiyada, Sovet İttifaqına daxil olan türk muxtar respublikalarında yaşayıb-yaradan “altmışıncılar”ın realist ədəbi nəsr təmsil edərkən, Türkiyə Cümhuriyyətində XX əsrin altmışıncı illərindən sonra ədəbiyyatda insana və cəmiyyətə yeni gerçək baxış daha ön mövqələrdə idi.

XX əsrin səksən-doxsanıncı illərində ədəbiyyata gələn ədəbi nəsl, hazırda ən yeni türk xalqları ədəbiyyatının baniləri adlandırmaq olar. Məhz bu dövrdən etibarən inkişaf etməyə başlayan realizm, modernizm, postmodernizm və s. kimi ədəbi-estetik baxışlar ən yeni dövr türk xalqları ədəbiyyatının aparıcı ədəbi cərəyanlarına çevrilə bilmişdir. Qeyd etdiyimiz dövrdə, daha doğrusu ötən əsrin 80-ci illərində yetişən yenilikçi türk yazıçılarının qabaqcılı, heç şübhəsiz O.Pamuk olmuşdur. Onun əsərlərinin populyarlığı ilk növbədə ədibin diqqət mərkəzinə qoyduğu mövzu, məzmun, problematika, obrazlar və hadisələrə yanaşma tərz, fərqli və fərdi yazı üslubu ilə bağlıdır. Yazıçının nəsr 1980-ci illərin ikinci yarısı - 2000-ci illərin əvvəllərindən, nəinki Türkiyədə, Azərbaycanda, bütövlüklə Şərqdə, eləcə də Avropada, Rusiyada, Çində, Yaponiyada, Şimali və Cənubi Amerikada da oxucuların böyük marağına səbəb olmuşdur. Onun ədəbi-estetik düşüncəsi, təkcə Türkiyədə deyil, həm də dünya ədəbiyyatşünaslığında özünəməxsusluğu ilə seçilir. Yazıçının əsərlərinin dili, üslub xüsusiyyətləri tənqidçilərin hədəfinə tuş gəlsə də, özünəməxsus yaradıcılıq manerası ilə oxucuların nəzərini özünə cəlb edə bilmişdir.

O.Pamuk ümumtürk mədəniyyətinin nadir nümunələrindəki bədii-estetik görüşlərə yiyələnməklə, dünya mədəniyyətini öyrənməklə, klassik və müasir irsi arayıb-araşdırmaqla, görüb-götürməklə öz yaradıcılıq təfəkkürünü formalaşdırmışdır. Elə bu məziyyətlərinə görə də XX-XXI əsrin intellektual sənətkarı səviyyəsinə ucala bilmişdir.

Məşhur yazıçı zəngin tarixə və ənənəyə malik olan türk ədəbiyyatının Nobel mükafatına layiq görülmüş ilk nümayəndəsidir.

Mövzunun tədqiq tarixi. Müasir dövrdə postmodernizmin fəlsəfəsi, postmodern mədəniyyət, postmüasirlik vəziyyəti, postmodernist situasiya, intertekst, mədəni kod, dekonstruksiya və s. kimi istilahlardan geniş istifadə edilməkdədir. Qərbdə, Amerika və Rusiya ədəbiyyatşünaslığında kifayət qədər işlək olan bu termin son dövrlərdə Türkiyə və Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrində də geniş bir sahəni zəbt edə bilmişdir. O.Pamuk dünya ədəbiyyatşünaslığında “postmodernist janrın ən qabaqcıl nümayəndələrindən biri” kimi qəbul edildiyindən bu tədqiqatda postmodern düşüncə tərzinin ədəbiyyatda,

daha dəqiq desək, çağdaş türk nəsrində təzahürü haqqında məlumat verməyi məqsədəuyğun hesab etdik. Mövzu üzərində tədqiqat apararkən, Qərb mənbələri ilə yanaşı rus, türk və Azərbaycan qaynaqlarını da nəzərdən keçirdik: rusiyalı tədqiqatçılardan M.N.Epşteyn, M.M.Repenkova, İ.S.Skoropanova, A.Süleymanova, C.N.Uturqauri, Q.Şulpyakov; türkiyəli tədqiqatçılardan Ə.Kabaklı, F.Akatlı, Y.Ecevit, B.Moran, G.Aytac, D.Doltaş; azərbaycanlı tədqiqatçılardan N.Kamal, R.Quliyeva, N.Tağısoy, A.Əsədova, B.Əlibəyli, R.Yusifovlu, S.Şərifova və digərlərinin dəyərli araşdırmaları postmodernizm nəzəriyyəsinin incəliklərini əsaslı şəkildə dərk etməyə və onun bədii ədəbiyyatda inikasını təyin etməyə köməklik göstərdi. “Avropaya romanın necə yazıldığını öyrədən” O.Pamukun yaradıcılığı haqqında dünya ədəbiyyatşünaslığında deyilən fərdi və fərqli mülahizələrin miqyassız olduğunu nəzərə alaraq, tədqiqat işində yazıçının öz vətəni Türkiyədə, qonşu Rusiyada, eləcə də qardaş Azərbaycanda aparılan araşdırmalara daha çox istinad etdik.

Türkiyədə O.Pamuk haqqında bir çox araşdırmalar aparılmış, monoqrafiya, dissertasiya və məqalələr yazılmışdır. E.Qılıcın “Orxan Pamuku anlamaq”, Y.Ecevitin “Orxan Pamuku oxumaq. (Kafası qarışmış oxucu və modern roman)”, N.Əsən və E.Qılıcın birlikdə hazırladıqları “Orxan Pamukun ədəbi dünyası”, Ş.S.Tokerin “Pamuk qadınlar”, D.Hadzibeqoviçin “Qara kitab”ın sirləri (Orxan Pamukun yazı və rəsmləriylə)” və s. sanballı kitab və toplular yazıçının yaradıcılığı haqqında ətraflı məlumat əldə etməyə geniş imkan yaratmışdır. Bununla belə, dissertasiya işində N.Əsənin “Modern türk ədəbiyyatı üzərinə oxumalar”, Ə.Kabaklının “Türk ədəbiyyatı: hekayə və roman” (V cild), F.Nacinin “Yüz ilin 100 türk romanı” kitablarında O.Pamuk haqqındakı məlumatlara da nəzər salınmışdır.

O.Pamukun yaradıcılığı rus ədəbiyyatşünaslarının da diqqətini yaxından cəlb etmişdir. Belə ki, A.Süleymanova Rusiya Federasiyasının Sankt-Peterburq Universitetində müdafiə etdiyi “Müasir türk romanında postmodernizm (Orxan Pamukun yaradıcılığı əsasında)” adlı tədqiqat işində türk romanının yaranması, inkişaf mərhələləri və s. məsələlərə işıq tutduqdan sonra “Cövdət bəy və oğulları”, “Səssiz ev”, “Bəyaz qala”, “Yeni həyat”, “Mənim adım Qırmızı” və “Qar” romanlarını təhlilə cəlb etmişdir.

Bununla belə “Orxan Pamukun yaradıcılığı” adlı dissertasiya işində aşağıda adları çəkilən rusiyalı tədqiqatçıların məqalələrinə də istinad edilmişdir: A.A.Barzukayeva. ““Qara kitab” romanının üslubuna sufi ədəbiyyatın təsiri”, Y.B.Nikolski. “Orxan Pamukun “Qar” romanının problematikası “artıq adam” kontekstində”, Y.N.Şevçenko. “Orxan Pamukun

“Mənim adım Qırmızı” romanında İstanbul obrazı”, V.P.Makarenko. “Şəhər tale kimi: Nobel laureatı Orxan Pamukun doğma İstanbula baxışı”, E.B.Posoxova. “Orxan Pamukun romanlarının intertekstuallığı”; “Orxan Pamukun ağ-qara İstanbulu”; “Bəyaz qala əsərinin novatorluğu” və s.

O.Pamuk haqqında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında çox dəyərli fikir və mülahizələr irəli sürülmüşdür. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi” haqqında 2007-ci il 24 avqust tarixli Sərəncamına əsasən, “Nobel mükafatına layiq görülmüş müəlliflərin əsərləri” kateqoriyasında O.Pamukun da əsərlərinin dilimizə tərcüməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu Sərəncama əsasən yazıçının “Seçilmiş əsərləri” işıq üzü görmüşdür. Onun, “Mənim adım Qırmızı” (N.Əbdülrəhmanlı), “Gizli üz” kinossenarisi (A.Əmrahoğlu), “Atamın çemodanı” adlı Nobel nitqi (S.Babullaoğlu), “Pəncərədən baxmaq” adlı hekayəsi (A.Məmmədخانlı), “Bəyaz qala” (F.Hüseyn), “Qar” (S.Səfərova), “Qara kitab” (N. Əbdülrəhmanlı), “Yeni həyat” (F.Hüseyn), “Səssiz ev” (V.Əlixanlı), “Məsumiyyət muzeyi” (N. Əbdülrəhmanlı), “Beynimdəki qəribəlik” (N. Əbdülrəhmanlı) və “Qırmızı saçlı qadın” romanları Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırılaraq çap olunmuşdur.

O.Pamukun yaradıcılığı ölkəmizdə yalnız Şərq-Qərb kontekstində araşdırılmışdır (M.Gözəlova. “Postmodernizm ədəbiyyatında Şərq və Qərb. (Orxan Pamukun nəsr əsasında)”. Həmin tədqiqat işində O.Pamukun yaradıcılığına ümumi şəkildə nəzər salınmış, “Bəyaz qala” və “Mənim adım qırmızı” romanlarının təhlilinə üstünlük verilmişdir.

Dövrü mətbuatda O.Pamukun nəsr haqqında Xalq yazıçıları Anar və Elçin, akademik N.Cəfərov, M.Ağaoğlu, Qismət, A.Əbulov, Ş.Ağayar, S.Baycan və başqalarının diqqətəlayiq məqalələri nəşr olunmuşdur. S.Babullaoğlu ilə “Yeni Azərbaycan” qəzeti üçün hazırlanmış “Şeir Allahın özəl qullarına pıçıldadığı kəlmələrdir, mənə pıçıldamadı” adlı müsahibəsində yazıçının sənət və ədəbiyyat haqqında səmimi fikir və mülahizələri öz məzmunlu ifadəsini tapmışdır.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan türkologiya elmində birbaşa olmasa da, müxtəlif monoqrafik tədqiqat və məqalələrdə türk ədəbiyyatının müxtəlif dövr və problemlərinə, ədəbi şəxsiyyətlərinə dair əsərlərdə bizi də maraqlandıran məsələlər tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Bu baxımdan A.A.Aydın, J.Əliyeva, E.Quliyev, R.Əsgər, Ə.Rəsulov, N.Cəfərov, E.Babayeva və digərlərinin adlarını qeyd edə bilərik.

Tədqiqatın obyektinə və predmetinə. Tədqiqatın əsas obyektinə XX əsr türk ədəbi mühiti, O.Pamukun epik axtarıları, romanlarının Şərq-Qərb

qaynaqları, tarixi hadisələrin bədii ədəbiyyatda inikası, cəmiyyət və fərd münasibətləri, insana fərqli rakursda yanaşma, müasir ədəbiyyatda simvolların funksiyaları və müəllif tərəfindən məqsədli şəkildə əsərlərinə daxil edilmiş Şərq-Qərb mövzudur. Tədqiqat işinin predmetini “Cövdət bəy və oğulları”, “Səssiz ev”, “Bəyaz qala”, “Qara kitab”, “Yeni həyat”, “Mənim adım Qırmızı”, “Qar”, “İstanbul: xatirələr və şəhər”, “Məsumiyyət muzeyi”, “Beynimdəki qəribəlik”, “Qırmızı saçlı qadın” romanları təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın başlıca məqsədi O.Pamukun həyatı, ədəbi mühiti və yaradıcılığını elmi-nəzəri dəyərlər baxımından tədqiq etmək, onun bir yazıçı kimi türk ədəbiyyatındaki mövqeyini şəxsi yaradıcılığı fonunda təhlil etməkdir. Bununla əlaqədar aşağıdakı məqsəd və vəzifələrin həll edilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

1. O.Pamukun ədəbi mühiti haqqında müxtəsər, lakin dolğun məlumat verməklə həmin dövrün əsas xüsusiyyətlərini səciyyələndirmək.

2. Yaradıcılığına Türkiyədə formalaşmış roman janrının təsirini göstərmək.

3. Epik axtarışlarının mənbələrini müəyyənləşdirmək:

- Şərq ədəbi-mədəni dəyərlərinin O.Pamuk yaradıcılığına təsirini ortaya çıxarmaq;

- ədibin yaradıcılığının Qərb qaynaqlarını əsərlərindən alınan nümunələr əsasında təhlil etmək;

- Şərq və Qərb problemi və bunun həllinin O.Pamuk interpretasiyasını müəyyənləşdirmək.

4. Nəsrində novatorluğun aparıcı xətlərini araşdırıb ortaya çıxarmaq:

- romanlarında insana yeni baxışın tarixini göstərmək;

- cəmiyyət və fərd probleminin bədii ədəbiyyatda əksini tədqiq etmək;

- yazıçının tarixi hadisələri müasir problemlərin ifadə vasitələrindən birinə çevirə bilmək bacarığını göstərmək;

- gerçəkliyin əksində bədii ifadə vasitələri və simvollarından istifadənin yeni estetik funksiyalarını müəyyənləşdirib ortaya çıxarmaq.

5. O.Pamukun yaradıcılığında İstanbul obrazının səciyyəvi xüsusiyyətlərini göstərmək.

6. Yazıçının yaradıcılığının avtobioqrafik xüsusiyyətləri haqqında məlumat vermək.

7. O.Pamuk yaradıcılığını Azərbaycan, Avropa və rus ədəbiyyatı nümunələri ilə müqayisəli təhlil etmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında O.Pamukun həyatı və dövrü, bütöv yaradıcılıq yolu,

nəsrində tarix və ədəbiyyat dilemması, Şərq-Qərb probleminin həllində dialoqa çağırış, əsərlərinin avtobioqrafik xüsusiyyətlərinin tədqiqinə həsr olunmuş milli ədəbi-nəzəri tənqiddə ilk monoqrafik araşdırma. Qeyd edək ki, O.Pamukun son illərdə nəşr olunmuş “Məsumiyyət muzeyi”, “Beynimdə qəribəlik” və “Qırmızı saçlı qadın” romanlarıyla bağlı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında olduqca məhdud sayda fikir söylənilmiş, “Məsumiyyət muzeyi” və “Beynimdəki qəribəlik” romanları Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılsa da, onlarla bağlı təhlillər aparılmamışdır. Bu dissertasiya işində isə ilk dəfə olaraq, yazıçının “Məsumiyyət muzeyi”, “Beynimdə qəribəlik” və “Qırmızı saçlı qadın” romanları tədqiqatə cəlb olunmuşdur. Dissertasiya işində yazıçının digər əsərləri ilə yanaşı, qeyd etdiyimiz bu əsərlərin də təhlili və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin araşdırılması Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün elmi yenilik sayıla bilər. Bununla belə, O.Pamukun nəsrində İstanbul bədii obrazının təənnümü və əsərlərinin avtobioqrafik xüsusiyyətlərinin araşdırılıb ortaya qoyulması tədqiqatın diqqətçəkici xüsusiyyəti kimi səciyyələndirilə bilər. O.Pamuk yaradıcılığı ilk dəfə olaraq, məhz bu dissertasiya işində Azərbaycan, Avropa və rus ədəbiyyatıyla müqayisəli şəkildə təhlilə cəlb olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqat işində müqayisəli təhlil metodundan istifadəyə üstünlük verilmişdir. Problemin nəzərdə tutulan səviyyədə araşdırılması üçün tarixi-müqayisəli və semiotik metodlara müraciət olunmuş, türk, Azərbaycan, rus və dünya ədəbiyyatşünaslarının nəzəri fikirlərindən bəhrələnilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri-praktik əhəmiyyəti. O.Pamukun romanlarının dil-üslub xüsusiyyətləri, mövzu, real həyat və təfərrüat problemi aspektindən araşdırılmasının nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti danılmazdır. Görkəmli yazıçı etnik mənşəcə türk olduğundan, onun əsərləri ilə klassik Şərq ədəbiyyatı nümunələri arasında xeyli səsleşmələr vardır. Buna görə də dissertasiya işi ilk növbədə dünya ədəbiyyatının, Türkiyə ədəbiyyatının, eləcə də Azərbaycan-türk qarşılıqlı ədəbi-mədəni əlaqələrinin təhlil və tədqiq edilməsində əhəmiyyət kəsb edir. Bununla yanaşı, sadalanan problemlərin qeyd edilən nəsr əsərləri kontekstində araşdırılması işində də dissertasiyada ortaya qoyulan müddəalardan yararlanmaq mümkündür.

Dissertasiyadan ali məktəblərin humanitar ixtisaslarında, türk xalqları ədəbiyyatı üzrə yeni dərsləklərin yazılmasında, XX əsr türk nəsrinin tədqiqində, O.Pamuk yaradıcılığı ilə bağlı xüsusi kursların, seminarların və s. aparılmasında istifadə oluna bilər.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsində yerinə yetirilmiş-

dir. Tədqiqatın əsas müddəa və nəticələri respublikanın və xarici ölkələrin elmi jurnallarında məqalə və tezis şəklində öz əksini tapmışdır. Mövzu ilə bağlı respublika və beynəlxalq əhəmiyyətli elmi konfranslarda məruzələr edilmişdir.

İşin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi “Giriş”, üç fəsil, müvafiq yarımfəsillər, “Nəticə” və “İstifadə olunmuş ədəbiyyat” siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiq tarixi, araşdırmanın məqsəd və vəzifələri, obyekt və predmeti, nəzəri-metodoloji əsası, elmi yeniliyi və təcrübi əhəmiyyəti öyrənilmişdir.

Dissertasiyanın birinci fəslə **“Orxan Pamukun ədəbi mühiti, epik axtarırları və romanlarının başlıca problematikası”** adlanır. Bu fəsil iki bölmədən ibarətdir. **“Orxan Pamukun yaradıcılığına Türkiyədə formalaşmış roman janrının təsiri”** adlanan birinci yarımfəsildə ilkin olaraq türk nəsrinin O.Pamuka qədər keçdiyi inkişaf yoluna nəzər salınmışdır. Qeyd olunmuşdur ki, ədəbiyyatın digər sahələrində olduğu kimi, türk nəsrinin yaranmasının da, demək olar ki, konkret bir tarixi yoxdur. Bununla belə, uzun və səmərəli inkişaf yolu keçmiş türk ədəbiyyatının ayrılmaz hissəsi olan nəsr yaradıcılığı 1839-cu ildə Türkiyədə Tənzimat islahatı və 1856-cı ildə İslahat Fərmanı elan edildikdən sonra formalaşmağa başlamışdır.

XIX əsrin ikinci yarısında Tənzimat - islahat fərmanları Türkiyənin sosial, iqtisadi, siyasi, hərbi və mədəni sahələrində ciddi dəyişiklərə səbəb olmuşdur. Tənzimat ədəbiyyatı deyilən və XIX əsrin ikinci yarısında yaranan ədəbi janr ənənəvi ədəbiyyatdan tamamilə fərqli idi. Türk ədəbiyyatında əsasən iki yolla inkişaf edən nəsr (xalq ədəbiyyatı və divan ədəbiyyatı) müəyyən zaman sonra yerini əvvəlcə yeni və populyar bir sahə olan jurnalistikaya, daha sonra isə roman və dramaturgiyaya vermişdir.

Türk ədəbiyyatında insana və cəmiyyətə realist baxış yalnız XX əsrin altmışıncı illərindən sonra daha ön mövqelərə çıxmış, yetmişinci illərdə isə modernist və postmodernist cizgilər özünü biruzə verməyə başlamışdır. XX əsrin səksəninci illərindən ədəbiyyata gələn yeni nəslin ən parlaq nümayəndəsi isə O.Pamuk olmuşdur.

O.Pamuk 1952-ci ildə İstanbulun Qərb mədəniyyəti ilə qaynayıb qarışmış Nişantaşı səmtində dünyaya gəlmişdir. Şərq və Qərbin qovşağında yerləşən Türkiyədə ən qədim zamanlardan bəri müxtəlif dinlərə və etiqadlara inanan, müxtəlif dillərdə danışan çoxsaylı xalqlar və etnik qruplar sülh və əmin-amanlıq, dinclik və bərabərlik şəraitində yaşamışlar. Bu cür mədəni

simbioz (müştərək yaşama) təbii olaraq türk xalqının bədii təfəkküründə - şifahi və yazılı ədəbiyyatında özünün poetik təcəssümünü, obrazlı ifadəsini tapmışdır.

Kosmopolit məkanın xüsusiyyətləri yazıçının dünyaya baxışının formalaşmasına da yaxından təsir göstərmişdir. O, heç vaxt Qərb və Şərq, xristian və müsəlman arasında fərq qoymamış, vahid səma altında bütün bəşər övladının bərabərhuquqlu yaşamalması olduğunu irəli sürmüş, bunu bütün yaradıcılığına hopdurmuşdur.

Gələcəyin məşhur yazıçısı hələ 18 yaşında olarkən bir neçə şeir yazmış və onları müxtəlif dərgilərdə nəşr etdirmişdir. O.Pamukun yaradıcılığa şeirlə başlaması heç də təsadüfi deyildir. 1970-ci, hətta 80-ci illərin başlanğıcında türk ədəbiyyatında şeir həqiqi ədəbiyyat, nəsr isə daha zəif bir tərz olaraq qəbul edilirdi. Bunun səbəbi türk ədəbiyyatında roman janrının köklərinin yalnız XIX əsrin sonlarından başlaması ilə izah edilə bilər.

Lakin öz qələmini nəsr sahəsində sınaqdan keçirən yazıçı bir-birinin ardınca yazdığı "Cövdət bəy və oğulları" (1980), "Səssiz ev" (1983), "Bəyaz qala" (1985), "Qara kitab" (1990), "Yeni həyat" (1994), "Mənim adım Qırmızı" (1998), "İstanbul: xatirələr və şəhər" (2003), "Məsumiyyət Muzeyi" (2008), "Beynimdəki qəribəlik" (2014), "Qırmızı saçlı qadın" (2015) romanları ilə böyük oxucu kütləsinin diqqətini özünə cəlb edə bilmişdir.

O.Pamukun romanları dünyanın 65-dən çox dilinə tərcümə edilmiş, 1950-ci ildən verilməyə başlayan Sülh Mükafatı 2005-ci ildə ona təqdim olunmuşdur. Həmin il yazıçı "Prospekt" jurnalı tərəfindən dünyanın 100 intellektualı sırasında göstərilmiş, 2006-cı ildə "Time" jurnalı onu dünyanın 100 ən məşhur adamından biri elan etmişdir. Görkəmli yazıçı "Akademician Academy of Arts and Letters", "Çin Sosial Elmlər Akademiyasının fəxri üzvüdür. 2004-cü ilin may ayında Azərbaycan Yazıçılarının XI Qurultayında iştirak edərkən o, AYB-nin Fəxri üzvü seçilmişdir.

O.Pamuk dünya ədəbiyyatşünaslarının yaxından maraqlandığı, xarici ölkə oxucuları tərəfindən daha çox sevilən yazıçıdır. Məsələnin mahiyyətini və yazıçının dünyəviliyinin səbəbini təyin etmək üçün akademik N.Cəfərovun fikirlərini xatırlamağa böyük ehtiyac duyulur: "Orxan Pamuk Türkiyənin problemini türk düşüncə tərzilə qaldırmır. O, bu problemi böyük düşüncə, intellektual güclərinin maraqları səviyyəsində qaldırır. Bəlkə də O.Pamuk, dünya üçün, Türkiyə üçün olduğundan daha maraqlıdır"¹

¹ Cəfərov N. Ədəbiyyat publisistikaya keçir. 525-ci qəzet, Bakı, 2009, 03 aprel.

Birinci fəslin ikinci yarımfəslə **“Orxan Pamukun ədəbi-estetik axtarırları, yaradıcılığının başlıca problematikası”** adlanır.

Müxtəlif mövzularda əsərlər yazan O.Pamukun yaradıcılığını bəzi standart meyarlarla qiymətləndirmək heç də doğru olmazdı. Onun əsərləri qırılmaz zəncirlərlə bağlı olsa da, mövzusu və quruluşu baxımından bir-birini təkrarlamır. Yazıçının yaradıcılıq dünyasında müxtəlif təbəqədən, müxtəlif xarakter və dünyagörüşlərinə sahib olan hər kəsə yer vardır. Yeni təqdim etdiyi hər romanında oxucularını heyrləndirməyi bacaran müəllifin fikrincə, “oxucuya bir az əlinin tərsini göstərmək lazımdır. Oxucu xoşa gəlmək istəyən yazıçını uzun vədədə sevmir”¹.

Yaradıcılığının ilk çağlarında ənənəvi realist romanlar yazdığı halda (“Cövdət bəy və oğulları” və “Səssiz ev”), sonradan “üstqurmaca” (mistifikasiya) və mətnlərarası (intertekstual) xarakter daşıyan romanlara (“Qara kitab”, “Yeni həyat”, “Mənim adım qırmızı”) üstünlük vermişdir. Bu yönü ilə yazıçını innovativ ədəbi düşüncəyə, postmodernistlərə yaxın olduğu yönündə bir çox fikirlər səslənir. O, “Qara kitab”, “Mənim adım Qırmızı” və “Yeni həyat” əsərlərində mistifikasiya üsulundan daha yaxşı yararlanma bilməmişdir.

Digər tərəfdən, O.Pamuk bütün romanlarında daim mənə axtarışında olduğunu sübut etmişdir. Onun “Yeni həyat”, “Bəyaz qala”, “Mənim adım Qırmızı”, “Beynimdə qəribəlik” romanlarında biz kamillik uğrunda mübarizəni təsvir edərkən romantiklərə, müasir yazı metodikasından istifadə etdikdə modernistlərə və postmodernistlərə yaxın olduğunu görürük².

Kantın “Biz nəyi bilməliyik, biz nəyi etməliyik və biz nəyə arxalanmalıyıq”, Qodenin “Biz hardanıq, biz kimik və biz hara gedirik” suallarına, məşhur ərəb yazıçısı Cübran Xəlil Cübranın “Mən bir suala – sən kimsən sualına cavab tapa bilmirəm”³ ideyası O.Pamukun da yaradıcılığının ana xətlərindən biridir. Onun qəhrəmanlarının çoxusu mənə axtarışındadır. Məsələn, “Bəyaz qala” romanının qəhrəmanları – Xoca ilə kölə “Mən kiməm?” sualının cavabını, “Məzumiyyət muzeyi”nin Kamalı “xoşbəxtliyin mənasını” axtarır, “Beynimdəki qəribəlik” romanının sevimli obrazı Mövlud “Sevgidə insanın niyyəti, yoxsa qismətimi?” düşüncəsi altında həyatını

¹ Pamuk O. Mənim adım Qırmızı. Türk dilindən tərcümə edən və ön sözün müəllifi: Əbdülrəhmanlı Nəriman. Bakı: Qanun, 2007, s. 7.

² Gözəlova M. Postmodernizm ədəbiyyatının təmsilçisi Orxan Pamuk yaradıcılığında Şərq və Qərb. Bakı: Mütərcim, 2008, s. 33-35.

³ Paşayeva N. Şərqin ruhu, Qərbin ağılı. Şərq və Qərb: ortaq mənəvi dəyərlər, elmi-mədəni əlaqələr. Professor Aida İmanquliyevanın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş Beynəlxalq İbnül-Ərəbi Simpoziumunun materialları. Bakı: Elm, 2009, s. 21-27.

yaşayır. Müəllifin “kamil insan olmaq uğrunda” mübarizə aparan qəhrəmanları bu cəhətdən bir az romantiklərə, hətta modernistlərə də yaxınlığı ilə diqqəti cəlb edir.

Dünya ədəbiyyatında O.Pamukun yaradıcılığı postmodern roman kateqoriyasında qiymətləndirilmişdir. Yazıçı özü isə əsərlərinə “modern deyildir, ya da “postmodern romanın nümunələrini bəxş etmişdir” ifadələrinə qarşı münasibətini bu sözlərlə bildirmişdir: “Ağlı başında olan bir yazıçının modern olmaq kimi bir dərdi olmamalıdır. Mənim modern, ya da ultramodern olmaq kimi bir dərdim yoxdur. Yazıçı klassik romanın, postmodern romanın nə demək olduğunu öyrənər, əldə etdiyi yeniliklərdən istifadə edər, amma əsərinin hansı kateqoriyaya girəcəyini düşünməz. Romanın modern olub-olmaması mənim üçün əhəmiyyət kəsb eləmir”¹.

O.Pamuk üçün ədəbiyyat sonsuz bir dəryadır. Yazıçılıq isə onun daim xüsusi diqqət və qarğı göstərdiyi bir yaradıcılıq sahəsidir. İndiyədək 11 romanı nəşr olunan müəllifi nəsrə haqqında konkret bir fikir ifadə etmək mümkün deyil. Çünki O.Pamuk üçün “ədəbiyyat başqalarını məmnun etmək sənəti deyil, əksinə, insanları sarsıtmaq, bir az yöndəmsiz, yalnız adam etmək, açıq sözlü olmaq sənətidir”.

Dissertasiyanın **“Orxan Pamukun yaradıcılığında Şərq-Qərb sintezi üslubi priyom kimi”** adlanan ikinci fəslə üç yarımfəsildən ibarətdir.

“Şərq ədəbi-mədəni dəyərləri və Orxan Pamuk nəsrə” adlı birinci yarımfəsildə yazıçının yaradıcılığında Şərq ədəbi-mədəni dəyərləri yeni yanaşma müstəvisində tədqiq olunmuşdur.

O.Pamuk İslam ədəbiyyatı nümunələri ilə ilk dəfə “Qara kitab”ı yazdığı illərdə (1990) Nyu-Yorkun Kolumbiya Universitetinin kitabxanasındaki “Nadir kitablar bölməsi”ndə tanış olmuşdur. Bu kitablar yazıçıya “sevib heyran olduğu dostlarının yaratdıqları və onun da tanıdığı qəhrəmanların ruhlarının çox yaxında olduğunu hiss etdirmişdir². Kitabxananın böyük bir qisminə ingilis dilində tərcümə olunmuş “Min bir gecə nağılları”, Fəridəddin Əttarın “Məntiqüt-teyr (XII əsr), Cəlaləddin Ruminin “Məsnəvi” (XIII əsr), Şeyx Qalibin “Hüsni Eşq” (XVIII əsr) və s. klassik ədəbiyyat nümunələri ona həm oxucu, həm də yazıçı kimi daha öncə tanımadığı qapıları açmışdır. Yaşadığı dövrdə bu ənənələrlə rəsmi ideologiyanın araya qoyduğu məsafə, həm də içərisində yetişdiyi İstanbul burjuaziyasının yerli mədəniyyətə olan uzaqlığının meydana çıxardığı uçurum Pamuka daha

¹ Kabaklı A. Türk edebiyatı. Hikaye ve roman. V cilt. İstanbul: Türk edebiyatı Vakfı Yayınları, 2011, s. 834-851.

² Pamuk O. Öteki renkler: seçme yazılar ve bir hikaye. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 48.

əvvəllər bu əsərləri oxumaq imkan verməmişdir. Başqa bir əngəlsə, həmin dövrün Türkiyə aydınları arasında İslam və Şərq mədəniyyətinə qucaq açmağın “geridə qalmışlıq” olaraq görülməsi idi. Bu dəyərli inciləri Türkiyədə deyil, ABŞ-da kəşf etdiyinə ironiyalı tərzdə münasibət bildirən yazıçı onları “Qara kitab” romanının rəngli ansamblına məharətlə daxil etmişdir.

O.Pamuk “Mənim adım Qırmızı” romanında Şərq ab-havasını Qərb poetikası ilə birləşdirərək dünya ədəbiyyatı səviyyəsində əsər yaratmışdır. Yazıçı milli mədəniyyətə olan bağlılığını su sözlərlə ifadə etmişdir: “Mənim fikrimcə, türkcə yazanlar öz mədəniyyətlərinə güvənməlidir. Bütün dünyaya öz varlığını, mədəniyyətini sübut etmək lazımdır. Böyük əsərlərin dili bütün insanlar tərəfindən asan anlaşılır. Kulturoloji bir aləm var ki, sənin yazdıqlarının dəyərini yaxşı anlayır. Mənim dediklərim bütün türk dünyasında yaşayıb-yaradanlara aiddir”¹.

“Mənim adım Qırmızı” romanında Qurani-kərim ayələrindən, Firdovsinin “Şahnamə”, “Yusif və Züleyxa”, Nizaminin “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” əsərlərindən götürülən nümunələr əsasında qəhrəmanların əhval-ruhiyyəsi daha aydın əks olunmuşdur. Romanda Nizaminin “Xəmsə”sinə çəkilmiş miniatürlər, görkəmli Azərbaycan miniatür-rəssamı Kəmaləddin Behzadın taleyi və əsərləri ilə bağlı maraqlı epizodlara da geniş yer verilmişdir.

Müəllifin fikrincə, “Hər rəsm bir hekayə danışır. Rəsm hekayənin rənglərlə çiçəklənməsidir. Kimsə hekayəsi olmayan rəsm fikirləşə bilməz². Əsrlərlə vəhdətdə inkişaf edən söz və rəsm sənətini bir-birindən ayırmayan yazıçı, bu əsərində maraqlı bir kompozisiya yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

O.Pamuk “Mənim adım Qırmızı” romanındakı Qara obrazını Xosrovu nümunə olaraq yaratmışdır. Xosrov kimi Qara da eşqinin böyüklüyündən baş götürüb yaşadığı yerləri tərk edir və illər boyu sevgilisinin üzünü düşünür. Sevdiyi Şəkurənin ona eşq məktubu ilə birlikdə yolladığı rəsm də “əfsanəvi gözəl Şirinin yaraşığı Xosrovun rəsinə baxıb, aşıq olduğu” epizodu xatırladır.

Yazıçının yaradıcılığına nəzər saldıqda bir sıra problemlərin həllində, xüsusən də məhəbbət mövzusunun incələdikdə təsəvvüf fəlsəfəsinin işığına sığındığını görürük. “Məsumiyyət Muzeyi” romanında iki gəncin məhəbbəti ətrafında bəşəri eşqin fəlsəfi çalarları dolğunluqla ifadə edilmişdir.

¹ Əbilov A. Türkün çağdaş ədəbi tarixini yaradan Orxan Pamuk: sənə daş atanlar çox olacaq. www.kultaz.com/2007/10/02

² Pamuk O. Mənim adım Qırmızı. Türk dilindən tərcümə edən və ön sözün müəllifi: Əbdülrəhmanlı Nəriman. Bakı: Qanun 2007, s. 53.

Ümumiyyətlə, O.Pamukun nəsrindəki Şərq ədəbiyyatı nümunələrini gözdən keçirəndə, yaradıcılığını tam əhatə etməmiş olarıq. Xalq yazıçısı Anar doğru təsbit etmişdir ki, “Orxan Pamuk Türk-Şərq məhsullarından Avropa ədəbi təamı hazırlayır. Həm də bunu parlaq, istedadlı, “dadlı”, başlıcası isə uğurlu şəkildə həyata keçirir”.¹

Məsələyə daha geniş aspektdən baxsaq, ədibin nəsrində bir az da Şərq aləmindən dünyaya açılan pəncərə (xatırladaq ki, əsərləri dünyanın demək olar ki, bütün dillərinə tərcümə edilib) xarakterini daşıyır. O, türk, eləcə də Şərq ədəbiyyatını özünəməxsus şəkildə bütün dünyada təbliğ etməkdədir.

“Ədibin romanlarının Qərb qaynaqları” adlanan ikinci yarımfəsildə O. Pamukun yaradıcılığında Qərb roman texnologiyasının təzahür formalarına nəzər salınmışdır. Qeyd olunmuşdur ki, XX əsrin ortalarında romanın növbəti ölümü barədə mülahizələr yayılmağa başlamışdır. Lakin həmin dövrdə fransız ədəbiyyatında yaranmış “yeni roman” bu mülahizələrin əsassız olduğunu sübut etmişdir. Postmodernizm romana yeni canlanma gətirmiş, “janr-antijani” ziddiyyətlərini istifadə edərək yeni tip romanların yaranmasına səbəb olmuşdur².

Yeni yaranan nəsr nümunələri əvvəlki roman ənənələrindən uzaqlaşaraq, pastiş, kollaj, montaj, mətnlərarası əlaqə, dekonstruksiya, təhtəlsüzür, mistifikasiya və digər xüsusiyyətləri özündə birləşdirmişdir. Bununla belə, obrazlar arasında müəllifin olması, mətn daxilində digər bədii əsərin qələmə alınması, janr qarışıqlığı, fərqli süjet xətlərinin bir arada yer alması postmodern romanın əsas xüsusiyyətlərindən hesab olunur.

Türk ədəbiyyatında ötən əsrin 70-ci illərində Oğuz Atayın “Tutunamayanlar” və “Təhlükəli oyunlar” romanlarında özünü büruzə verən postmodern axın, 80-ci illərdən Yusuf Atılganın “Anayurd oteli”, Pınar Kürün “Bir cinayət romanı”, Ədalət Ağaoğlunun “Bir toy gecəsi”, Lətifə Təkinin “Sevimli arsız ölüm” romanlarında öz yerini sabitləşdirə bacarmışdır.

O.Pamuk ənənəvi-realist xüsusiyyətlər daşıyan “Cövdət bəy və oğulları” və “Səssiz ev” romanlarından sonra “Bəyaz qala” romanını nəşr etdirmişdir. Kitabın əvvəlində “Yaxşı insan, yaxşı qardaş Nilgün Darwin-oğluna ithaf edilib” cümləsi yer alır. Xatırlatmaq istərdik ki, Nilgün Darwin-oğlu O.Pamukun “Səssiz ev” romanının qəhrəmanıdır. Beləliklə də, O.Pamuk əvvəlki romanın ölmüş qəhrəmanına bu kitabı ithaf etməklə, yazdığı mətnlə özü arasındakı mətnlərarası əlaqəni elə giriş səhifəsindən göstərmişdir.

¹ Anar. Orxan Pamukun şəhəri və dünyası.

https://525.az/site/?name=xeber&news_id=2554#gsc.tab=0

² Şərifova S. Çağdaş Azərbaycan postmodern romanı. Bakı: Elm və təhsil, 2015, s. 12

Yazıcının ədəbi şəxsiyyəti, fikirləri, düşüncə tərzini bu əsərdə daha dərin bir şəkildə özünü biruzə vermişdir. Bu roman, əvvəlki əsərlərlə müqayisədə qısalığı, yığcamlığı, ədası, ölçüləri, dinamizmi baxımından avropalıların “nüvel” (uzun hekayə, qısa roman deməkdir, fikrimizcə povest mənasını daşıyır) xüsusiyyətini daşıyır.

Yazıçı “Qara kitab” romanında montaj-kollaj üsulundan istifadə edərək, “qəzet məqalələri”, “şahzadənin hekayələri”, “hüruflilik” haqqında məlumatları bacarıqla bir araya toplaya bilmişdir. Bu əsərdə postmodern ədəbiyyatın əsas xüsusiyyətlərindən biri olan mistifikasiyadan geniş istifadə olunmuşdur. “Qara kitab” romanı zəngin bir ədəbiyyat mirasını öz dünyasına qatmışdır. Həm Şərq, həm də Qərb ədəbiyyatının qədim və yeni nümunələrinin ruhunu yaşadan romanın bir neçə qaynağı vardır: “Min bir gecə nağılları”, Mövlanənin “Məsnəvi” əsəri, Şeyx Qalibin “Hüsn və Eşq” alleqorik hekayəsi, eləcə də Dantenin “İlahi komediya”, Dostoyevskinin “Karamazov qardaşları”, Edqar Poe, Borxesin yaradıcılığında əsintilər və s. Keçmiş səyahət, indiki zaman, gələcəklə bağlı xəyallar, müxtəlif məzmunlu hekayələri yan-yanə gətirmək, sintezləşdirərək bütöv bir süjet halında oxucuya təqdim etmək böyük məsuliyyət tələb edirdi. Yazıçı bu sintezi kollaj vasitəsilə həyata keçirmişdir. Ədəbiyyata montaj kinodan, kollaj isə rəssamlıqdan gəlmədir. Əslində hər ikisinin funksiyası eynidir: fərqli parçaları bir yerə yığmaq, birləşdirmək, calaqlaqlamaq. Kollajdan istifadə edilən əsərlərdə hadisələr xronoloji ardıcılıqla nəql edilmir, əksinə, fraqmentarlıq (əsərin çoxqatlı kompozisiya quruluşuna malik olması) təqdir olunur. Bu fraqmentarlıq əsərlərin içində qəzet xəbərləri, şeir, broşür, gündəlik kimi ünsürlərin girməsinə imkan yaradır.

“Yeni həyat” romanının başlıca xüsusiyyəti burada Dantenin “Yeni həyat” adlı əsərinə uyğun olan motivlərin yer almasıdır. Dante öz əsərini gənclik məhəbbəti Beatriçenin ölümünə ithaf etmişdir. Dostları onun bu hadisədən sonra yeni bir həyata başladığını qeyd edərək, “Yeni həyat” əsərinin müəllifin özünün portreti olduğunu söyləmişlər. Bu portretdə başlıca leymotiv məhəbbətdir. Orxan Pamuk da özünün “Yeni həyat” romanında məhəbbət mövzusunun əsərin ana xəttinə hopdurmağı bacarmışdır. “Bir gün bir kitab oxudum və həyatım dəyişdi” cümləsi ilə başlayan romanda, “Qara kitab”da olduğu kimi, məntələrarası əlaqəyə üstünlük verilmişdir.

O. Pamuk məntələrarası əlaqə üslubundan “Mənim adım Qırmızı” romanında uğurla istifadə etmişdir. Burada müəllif, bir tərəfdən, görüntülü sənət janrı olan miniatür rəsmlərini bədii özünüifadə üsulu olaraq ədəbiyyata gətirmiş, digər tərəfdən ədəbiyyat janrının bütün şərtlərindən istifadə edərək öz kitabını rəsm sənəti kimi yaratmışdır. Əsrlərlə vəhdətdə inkişaf edən söz

və rəsm sənətini bir-birindən ayırmayan müəllif, burada maraqlı bir kompozisiya yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Belə ki, romanda iki süjet xətti özünü biruzə verir. Şəkürə ilə Qaranın eşq macərası romanın romantik qolunu təşkil etməklə oxucuda məhəbbət romanı hissini yaradır. Aşıqların duyğu və düşüncələrini isə yazıçı Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsərinə çəkilmiş miniatürlərdən istifadə edərək əks etdirmişdir. İkincisi, münəqişələrlə dolu saray həyatı, başları bədənlərindən ayrılan cəsədlər, gözləri çıxarılan insanlar və qan iyi gələn daha necə hadisələr – ölüm, düşmənçilik, qatil arayışı isə oxucuda “detektiv roman” hissi yaratmışdır.

Müəllifin siyasi hadisələri əks etdirdiyi “Qar” və eşq mövzusunda yazdığı “Məsumiyyət muzeyi” postmodernist xüsusiyyətlərin daha az yer aldığı romanlardır. Türkiyəli tədqiqatçılar tərəfindən həmin əsərlər “tematik roman” olaraq qəbul edilmişdir. Eyni fikri yazıçının son romanları - “Beynimdəki qəribəlik” və “Qırmızı saçlı qadın” haqqında da demək olar. Sadalanan romanların ortaq xüsusiyyəti obrazlar arasında müəllifin yer almasıdır.

“İkiqütblü dünyadan vəhdətə doğru: ortaq mənəvi dəyərlər” adlı üçüncü yarımfəsildə Orxan Pamukun yaradıcılığında Şərq-Qərb probleminin həllindəki dialoqa çağırış prinsiplərindən bəhs edilmişdir.

Qeyd olunmuşdur ki, XIX əsrdə - Tənzimat Fərmanının elanı ilə özünü Qərbə çevirən Türkiyə həyatının bütün sahələrində köklü dəyişikliklər baş verməyə başlamışdır. Mədəni həyatda ədəbi zövq və dünyagörüşü kökündən dəyişməyə, yeni ədəbi janrlar meydana gəlməyə istiqamətlənmişdir. Bu yeniliklər isə öz növbəsində Şərq-Qərb mədəniyyəti arasında vurnuxan Türk ədəbiyyatında fikir ayrılığına səbəb olmuşdur. Tənzimatdan başlayaraq, Türk ədəbiyyatında Şərq-Qərb mövzusu Sərvəti-Fünun, Fəcr-i ati, Milli Ədəbiyyat, Cümhuriyyət dövrü və çağdaş türk ədəbiyyatı da daxil olmaqla bütün dövrlərdə aktual problemlərdən birinə çevrilmişdir.

XX əsrin Qərb mütəfəkkiri Klod Levi-Strosun fikrincə, “Bir sivilizasiyanın özündən imtina etmədən digərinin həyat tərzindən yararlanmasını təsəvvür etmək çətinidir. Əməldə bu cür dəyişikliklər iki formada: bir sistemin dağılması və iflası, yaxud iki digər sistemə aparıb çıxarmayan üçüncü orijinal sistemlə nəticələnmə bilər”¹. Eyni hisslərin daşıyıcısı kimi, O.Pamuk “öz səsinə çıxara bilmək üçün iki dəyişik qaynaqdan bəhrələnilib, onları var gücüylə qucaqlayaraq “üçüncü bir səs” yaratmaq istəmişdi.

¹ Lisak İ. Aida İmanquliyevanın yaradıcılıq irsi XXI əsrdə sivilizasiyalararası dialoqun əsası kimi. Professor Aida İmanquliyevanın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş Beynəlxalq İbnül-Ərəbi Simpoziumunun materialları. Bakı: Elm, 2009, s. 36-43.

Müəllifin fikrincə, “Hər iki səsə qəlbən bağlanınca sizin kim olduğunuzu ortaya çıxaran üçüncü səs yaranacaqdır”¹. Elə yazıçıya uğur gətirən, onun yaradıcılığını digərlərindən fərqləndirən “üçüncü səs” – (yazıcının öz səsi) gücünü, qüvvətini Şərqlə Qərbin vəhdətindən almışdır. O, hər iki anlayışı qarşılaşdırdıqda istər Şərqi, istərsə də Qərbi ideallaşdırmaqdan çox uzaq olub, onların hər ikisini müsbət və mənfi xüsusiyyətləri ilə birgə götürüb obyektiv münasibət bəsləyir, onların arasında dialoqa, əməkdaşlığa və bunun nəticəsində bütün bəşəriyyətə xidmətə nail olmağa çalışmışdır.

Türkiyə Şərqlə Qərbin qovuşduğu məkanda yerləşdiyi üçün həm Qərbi, həm də Şərqi qavramaq üçün O.Pamuka unikal imkanlar yaratmışdır. Əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, o, İstanbulun avropalaşma çabası içərisində olan zəngin bir mühitində yetişmişdir. Yazıçı özü haqqında deyir: “Bədii ədəbiyyatın çox oxunduğu bir evdə böyüdüm. Atamın sanballı kitabxanası vardı. Başqa uşaqların ataları onlara müqəddəs dinlərdən söz edərkən mənəm atam mənə Tomas Mann, Kafka, Dostoyevski, Tolstoy və başqa bu kimi yazıçılardan bəhs edərdi”². Avropasayağı bir şəraitdə yetişən Pamuk yaşadığı şəhərin keçmişini fransız rəssamı Mellinqin İstanbulla dair rəsmlərindən, Teofil Qotye, Jerar de Nervalın səyahət qeydlərindən, XIX əsrin sonu XX əsrin İstanbulunu isə “dörd hüznü yazar” adlandırdığı Əbdülhak Şinasi, Yəhya Kamal, Rəşad Əkrəm Koçu, xüsusən də Əhməd Hamdi Tanpınarın əsərlərindən öyrənməyə çalışmışdır. Mahiyyət baxımından, bu dörd sənətkarın taleyi O.Pamukun ruh ekizləri olmuşdur. Yəhya Kamaldan Tanpınara, Oğuz Ataydan Kamal Tahirə, bəzən də Nazim Hikmətə qədər hər kəsi narahat edən milli keçmişimizin yox olub getməsinə qarşı uşaqlığından gənclik illərinə qədər hiss etdiyi ağrını avtobioqrafik əsəri “İstanbul: xatirələr və şəhər”də dəfələrlə dilə gətirmişdir. Getdikcə qərbləşən Türkiyədə mənsub olduğu milli mədəniyyətin yox olmasına kədərlənən yazıçı, eyni zamanda Qərbdən gələn yeniliklərə geniş qucaq açmışdır. O qeyd etmişdir ki, “bütün kitablarım Şərq və Qərbin özünəməxsusluğu, ənənəvililiyi və tarixinin qarışmasından yaranmış və daxili zənginliyimi də buna borcluyam”³. Doğrudan da yazıçı iki dünya arasında öz evində olduğu qədər sərbəst hərəkət edir.

Tarixi son dərəcədə mürəkkəb olan İstanbulda müasir Türkiyə mədəniyyəti Roma İmperiyası, Bizans və müsəlman mədəniyyətinin qovşağındadır. Buna görə də, belə mədəni və sivil fraqmentlərdən O.Pamuk elə bir ideal mozaika ortaya qoymuşdur ki, bu da oxucunun zənginləşməsinə münbit zəmin yaratmışdır. O.Pamukun bütün kitablarında Avropa, Qərb ideyalarına,

¹ Pamuk O. Öteki renkler: seçme yazılar ve bir hikaye. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 49.

² Pamuk O. İstanbul: hatıralar ve şehir. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 53.

³ Pamuk O. Öteki renkler: seçme yazılar ve bir hikaye. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 139.

forma və dəyərlərinə türk identikliyi ilə necə yiyələnmək məsələsi ortada dayanır. O, sivilizasiyanın dağılmasına yox, harmoniyasına inanır. Pamuk üçün Şərq mədəniyyəti ilə Qərb mədəniyyəti arasında yaxınlıq, uzaqlıqdan daha çoxdur. Bu oxşarlığa nəzər salmaq, onun bütün yaradıcılığının dilemmasıdır. Özünün etiraf etdiyi kimi, “Beynimdəki qəribəlik” romanında o, Şərqlə Qərbin harada olduğunun yerini itirmiş, buna görə də öz qəhrəmanını 44 il boyunca izləməyə üstünlük vermişdir. “Qırmızı saçlı qadın” romanında isə Şərq və Qərb mədəniyyətləri arasında müqayisəli bədii təhlilə müraciət etmişdir. Sofoklun “Çar Edip”i individuallıqda (fərdiyyət-çiliklə) assosiasiya edildiyi halda, oğul atasını tanımayıb onu öldürsə, Firdovsinin “Şahnamə” əsərində ata öz oğlunu tanımayıb onu öldürür. Yazıçı bu romanda türgenevsayağı atalar və oğullar probleminin müxtəlif tərəflərinə nəzər salmışdır. Allüziyalar simmetriyası keçmişə müraciətlə bizi bu mif barədə düşünməyə və avtoritarizmin mahiyyətini dərk etməyə yönəltdir.

Bütün qeyd edilənlərdən görmək olar ki, O.Pamuk böyük və orijinal yazıçı kimi Qərblə Şərqi bir arada görüb, onlara öz mövqeyindən, öz bədii təfəkkürü rakursundan yanaşmağı bacaran qeyri-adi ədəbi-fəlsəfi, ictimai-estetik fikir daşıyıcısı kimi həm Qərbin, həm də Şərqi diqqət mərkəzindədir.

Ədəbiyyatda novatorluq - bədii təfəkkürün müasir mühitdə, mədəni-zehni səviyyə ilə ahəngdarlığıdır, ictimai-sosioloji tələbatla, dəb-zövq çağırışı ilə zaman-zaman yeniləşməsidir. Bu, bədii əsərin janrı, üslubu, obrazlar sistemi, kompozisiya-tərkib elementləri ilə yanaşı və bəlkə də birinci növbədə, dilində üzə çıxır; bu, bədii dilin, ən əvvəli və bilavasitə, leksikonunda, təşbehlər sistemində - söz-obrazlarında diqqəti cəlb edir, sintaktik yeniliyin özü də məhz leksikon vasitəsilə görünür. Bədii əsər obrazlı təfəkkürün üzərində qurulduğundan müqayisə tərzinə, bənzətmə üsuluna xüsusi fikir verilir¹.

Dissertasiyanın **“Orxan Pamuk nəsrinin novatorluğu”** adlanan sonuncu fəslində yuxarıda sadalanan bütün məziyyətlər öz əksini tapmışdır. **“Tarixə müraciət müasir problemlərin ifadə vasitələrindən biri kimi”** adlı birinci yarım-fəslində ədibin əsərlərində tarixi hadisələrin inikası problemi ələ alınmışdır.

Qeyd olunmuşdur ki, 1980-ci ildən sonrakı dövrdə türk ədəbiyyatında modernist və postmodernist cizgilərin yer alması ilə ənənəvi üslubda yazılmış tarixi romanlar aşağıdakı qruplaşmaya əsaslanmışdır:

1. Xronoloji ardıcılıqla yazılmış tarixi romanlar (a. populyar tarixi

¹ Tofiq Hacıyev. Əli Kərimin poeziyası // Əli Kərim. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider, 2004, s. 10

romanlar; b) bioqrafik, xatirə xarakterli tarixi romanlar);

2. Modernist tarixi romanlar;

3. Postmodernist tarixi romanlar.

O.Pamukun ənənəvi-realist tərzdə yazdığı “Cövdət bəy və oğulları” və “Səssiz ev” romanları ədəbiyyatşünaslar tərəfindən tarixi roman kateqoriyasına daxil edilmiş əsərlərdir.

“Cövdət bəy və oğulları” romanında 1905-ci ildən başlayaraq, II Əbdülhəmidin hakimiyyətinin son günləri də daxil olmaqla, 1970-ci illərə qədər cərəyan edən hadisələrdə Türkiyənin 65 illik sosial, mədəni və siyasi həyatına dair mənzərələr ardıcıl zaman çərçivəsində əks olunmuşdur. Bu baxımdan əsər “xronoloji ardıcılığa söykənən tarixi roman” sayıla bilər.

Tarixi roman adlandırılan “Bəyaz qala” əsərində isə müəllifin tarixə olan münasibəti, klassik romanlarda rast gəldiyimiz real hadisələrdən tamamilə fərqlidir. Bu əsərini müəllif sanki “tarixilik” oyunları üzərində qurmuş, keçmiş zamanda baş vermiş (və ya baş verməmiş) bir hadisəni gerçək həyata uyğunlaşdırmışdır.

“Beynimdəki qəribəlik” romanındakı tarixi hadisələr tarix isə “Bəyaz qala”dakı kimi oyun xarakteri daşımır. Əsərin sonunda yer alan xronologiyadan bəlli olduğu kimi, O.Pamuk burada 1968-ci ilin 25 oktyabrından 2012-ci ilə qədərki dövrdə Türkiyənin və İstanbulun dəyişən üzünü göstərməyə çalışmış və bunun üçün o dövrdə həqiqətən tarixdə baş vermiş hadisələrdən faydalanmışdır. Bəzi xüsusiyyətlərinə görə “Beynimdəki qəribəlik” yazısının ilk qələm təcrübəsi olan “Cövdət bəy və oğulları” romanını xatırladır. İlk romanında Türkiyənin 70 illik panoramı işıqçı ailəsinin həyatı içərisində əks olunmuşdursa, bu romanda ölkənin dəyişən üzünü bir obrazın – Mövludun İstanbuldakı 44 illik həyat yolu içərisində işıqlandırılmışdır.

O.Pamuk romanlarında tarixi hadisələrə müraciət etdikdə tarixi şəxsiyyətlərə üstünlük vermir. Mətn daxilində obrazlara tam sərbəstlik verir, onları ideallaşdırmır, sadəcə, onlarla birgə aid olduqları tarixi şəraitə qarşı yaradıcı davranır. Onun əsərlərinə belə yanaşma üslubu tarixi həqiqətləri təhrif etməsi kimi görünməməli, əksinə, yaradıcılıq diapazonunun genişliyi kimi qiymətləndirilməlidir.

Bir yazıçı kimi O.Pamuk tarixdə heyətləndirici məqamlar axtarmır. “Sizi heyətləndirən mənim romanlarım olmalıdır, tariximiz deyil” deyərək, bütün baxışları sənətkarlığına doğru istiqamətləndirmək istəmişdir.

“İnsana yeni baxış: ikiləşmədən bütövləşməyə” adlı yarım-fəsilə qeyd olunmuşdur ki, ədəbiyyatda eyni bir obrazın ikiləşməsi bədii düşüncənin genetik əsasını təşkil edən mifoloji düşüncədən baş alıb gəlir.

Mifdə “trikster” adı ilə səciyyələndirilən obraz-kompleks var. Bu obraz dual struktura əsaslanan mifik dünya modelinin bütün təbiətini simvollaşdırır. Bədii mətnlərdəki “ikiləşmə” paradigmasında təzahür edən obrazlar genezisi baxımından trikster arxetipi ilə bağlıdır. Mif şüurla təhtəlsüür arasındakı düşüncə sahəsi kimi, müasir insanın düşüncəsində (tarixi şüurda) yaşamaqda davam edir. Yuxular, qarabasmalar, gözəgörünmələr kimi yazıçı ilhamı da mifik arxetiplərin aktuallaşdığı psixoloji hal-rejimdir.

Mifik ikiləşmənin mətn təzahürlərindən biri əkizlər mif modelidir. Əkizlər mifi ortaq kontekstə birləşə bilən əks elementlərin qarşıdurması və vəhdəti modelidir. Bu mif modeli ibtidai şüur mərhələsində olan insanın gerçəkliyi qavrama mexanizmidir. Mifik şüurda dünya bütün hallarda iki qarşı duran tərəfə bölünür və bu tərəflər biri-birinə qarşı durduqları kimi, eyni zamanda vəhdət içərisində olurlar. Bu, mifoloji düşüncənin universal prinsipidir. Mifin bi prinsipi “əkizlər” sözünün özü ilə birgə günümüzədək gəlib çıxmışdır. Bu cəhətdən “əkizlər” sözü hər hansı bədii mətndə funksiyalaşarkən (işlənərkən), əslində, kod-ışarə kimi, əkizlər mif-modelini də genetik səviyyədə aktuallaşdırmış olur.

O.Pamukun yaradıcılığında əkizlər mövzusunun yer alması təsadüfi xarakter daşımır. O, hələ beş yaşındaykən başqa bir evdə, başqa bir Orxanın yaşadığına inanırdı. Yazıçı “İstanbul: xatirələr və şəhər” kitabının “Başqa bir Orxan” hekayəsində yazır: “Yaşım artdıqca bu xəyal fantaziyaya, fantaziya da yuxu səhnəsinə çevrildi. Yuxularımda bəzən dəhşətlə bağıraraq qalxır, sanki digər Orxan ilə tamamilə fərqli bir evdə qarşılaşmışdım. O zaman yastığıma, evimə, küçmə, yaşadığım yerə, yuxu ilə reallıq arasında daha möhkəm sarılırdım. Qəmli olduğum zamanlarda isə başqa bir evə, başqa bir həyata, digər Orxanın yaşadığı yerə gedəcəyimi təsəvvürümdə canlandırmağa başlayır, digər bir Orxanın olduğuna bir az da inanır, onun sevincli xəyalları ilə başımı qatardım. Bu yuxular məni elə şad edərdi ki, başqa bir evə getməyə ehtiyac qalmazdı”. Burada sətir aralığına sıxışmış bir mövzuya nəzər salaq: yazıçı öz istəklərini, arzularını başqa bir Orxanın həyatına hopdursa da, bunu öz evində, olduğu yerdə yaşamaq istəyir və əsl mətləbə gələrək, “doğulduğum gündən etibarən yaşadığım evi, küçələri, məhəllələri heç tərk etmədim. İllər sonra yenə Pamuk mülkündə yaşamağımın, İstanbulun başqa yerindəki digər Orxanın fikrilə, bu təsəlliylə bir əlaqəsi olduğunu bilirəm”¹ deyir. Pamuk malikanəsində yaşayan sadə vətəndaş orijinal, başqa yerlərdəki yazıçı Orxan isə o əslin xəyallarını gerçəkləşdirdiyi “əkizidir”.

¹ Pamuk O. İstanbul: hatıralar və şəhər. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 9-14.

Yazıçının nəsrini tədqiq edərkən əkiz mövzusunun əsasən Şərq-Qərb kontekstində ələ alındığını görürük. Məsələn, “Cövdət bəy və oğulları” romanının qərbləşmə hərəkatının təsiri altına düşmüş qəhrəmanları daim özlərindən, yaşadıkları cəmiyyətdən narazı olaraq başqa biri olmağı arzulayırlar. Cövdət-Nüsrət, Cəmil-Əhməd, Osman-Rəfiq obrazlarının davranışlarını müşahidə edərkən görürük ki, onlar öz daxili “mən”ində özləriylə, “mən”dən kənar da bir-biri ilə əkizləşmişlər.

“Səssiz ev” romanının qəhrəmanı Səlahəddin Darvinoğlu Avropada təhsil almış bacarıqlı və ağıllı bir insandır. Osmanlı cəmiyyətindən istədiyini əldə etməyən bir türk aydını kimi cəmiyyətin həyatını dəyişdirmək arzusundadır. İttihat və Tərəqqi hökuməti tərəfindən Cənnəthisara sürgün edildiyində Şərqlə Qərb arasındakı uçurumu aradan qaldırmağın yollarını göstərən ensiklopediya yazmaqla məşğul olur. Bu yolla da təkə özünü deyil, bütün cəmiyyət həyatını dəyişdirməyi arzulayır.

O.Pamukun “Bəyaz qala” romanı ekiz mövzusunun ən geniş yer aldığı əsərdir. Bu romanda iki ayrı dünyanın, iki müxtəlif mədəniyyətin təsviri verilmişdir. Ruh ekizi olan Xoca və venesiyalı, ağa-kölə münasibətləri içərisində iqtidar uğrunda mübarizəyə girirlər. İki ayrı mədəniyyəti təmsil edən Xoca və venesiyalı kölə eyni zamanda Qərb və Şərq düşüncə modelini simvollaşdırmışlar. Pamukun ilk iki əsərində Türkiyə daxilində təsvir olunan bu problem, bu romanda Şərq və Qərb modelində qarşımıza çıxmışdır.

Müəllifin daha sonrakı illərdə yazdığı “Qara kitab” və “Yeni həyat” romanlarında da ekiz probleminin müxtəlif çalarlarına yer yerilmişdir.

Üçüncü fəslin son yarım fəslə **“Gerçəkliyin bədii təsvirində simvolların funksiyası”** adlandırılmışdır. Qeyd olunmuşdur ki, simvollar insan düşüncəsində obrazlaşdırmanın səviyyələrindən biridir. Onların işlənmə sahəsi çox genişdir. Bədii ədəbiyyatda rəmzlərə, alleqorik obraz və simvollarla müraciət hər dövrdə aktual olmuşdur. Ali həqiqətlərin, dərin mətləblərin qadağan edildiyi zamanlar, elmin və fəlsəfənin aciz qaldığı şəraitdə ədəbiyyat məhz simvolik obrazlar vasitəsilə öz funksiyasını yerinə yetirməyi bacarmışdır. Simvollarla olan maraq XIX əsrin sonlarında onların bir cərəyan əsasında formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Adətən, simvolistlərdə insan obrazları həyat amilindən daha çox müəyyən ideyaların ədəbi illüstrasiyası kimi təqdim edilmişdir. Məsələn, Azərbaycan ədəbiyyatında C.Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsərində fanatizmə təslim olmuş müsəlmanlar ölülük rəmzi kimi verilmiş, “İblis” dramında isə əsərin adından çıxarılmış iblis obrazı insanın simvolu kimi təqdim edilmişdir¹.

¹ Əliyev Rəhim. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: Mütərcim, 2007, s. 50-52.

Bədii mətnlərdə simvollar sadə və ya kompleks şəkildə meydana gələ bilər. Bunlar ədəd, hərf, həndəsi bir şəkil, təbiətdəki canlı əşya və ya onların birləşməsindən yaranır. Onların hamısının üzərində düşüncə yükü olmaqla, heç vaxt təsadüfi xüsusiyyətlər daşmırlar.

O.Pamuk orijinal söz ustası kimi say, hərf, isim və rəng simvollarından müasir türk ədəbiyyatında ustalıqla istifadə etmişdir. Əsərlərinin adına diqqət yetirək: “Qaranlıq və işıq” (“Cövdət bəy və oğulları” romanının ilk adıdır), “Səssiz ev”, “Mənim adım qırmızı”, “Qara kitab”, “Yeni həyat”, “Qar” “Məsumiyyət muzeyi”, “Qırmızı saçlı qadın”.

“Qara kitab” romanında yer alan say və hərf simvolları Hürufiliklə bütünləşmişdir. Xatırladaq ki, sufi poeziyasının obrazlar sırası da başdan başa rəmzi və simvolikdir. Xüsusən də romanın yeddinci fəslə tamamilə (“Hərflərin sirri və sirin itməsi”) bu cərəyan haqqında məlumatlarla zəngindir və burada Hürufilik ensiklopedik baxımdan izah edilmişdir.

O.Pamukun “Yeni həyat” romanı daxilində bütün sayların və rənglərin müqəddəs olduğu bir mətnə sahibdir. Türkiyəli tədqiqatçı Engin Qılıç bu romandakı say və rəng simvolikasını Hürufilik cərəyanı baxımından izah etməyə çalışmışdır. Fikrimizcə, hərf və saylar haqqında mistik anlayışlar hələ bu cərəyan formalaşmamışdan əvvəl mövcud olmuşdur. Deyilənləri isbat etmək üçün folklorda və dastanlarımızda yer alan say və rəng simvolikasına diqqət yetirmək məqsədəuyğun olardı. Ona görə ki, O.Pamuk yaradıcılığında “əkiz” obrazı bir arxetip olaraq mifik simvolikaya malik olduğu kimi, say və rəng elementləri də mifik arxetiplərlə sıx bağlıdır. Bu cəhətdən O.Pamukun bir yaradıcı subyekt kimi sənətkarlıq səviyyəsi bu arxetiplərdən yaradıcı kombinasiya vasitəsi kimi istifadə bacarığı ilə müəyyənləşir. Belə ki, O.Pamuk funksional aspektdə bu simvolların heç bir halda yaradıcısı yox, onların “istifadəçisidir”. Bu simvollar bəşər düşüncəsinin antropofaktorla başlanan “başlanğıc nöqtəsindən” bugünə kimi gələn universal düşüncə arxetipləridir. Onlar insan düşüncəsinin kollektiv təsəvvürlərlə müəyyənləşən təbiətini ifadə edən proobrazlardır. Buna görə də, O.Pamuk yaradıcılığında say, rəng simvollarından danışarkən onların mifik semantikasına toxunmaq mümkün deyil.

Mifologiyada saylar və rənglər dünyanı qavramanın, gerçəkliyi mifik modelə idrakın nəticəsi olan obraz-universumlardır. Bunların “obraz”lılığı say və rəng vahidlərinin bütün hallarda gerçəkliyin “ayrı-ayrı” hissələrini, elementlərini əks etdirməsi ilə müəyyənləşir (şərtlənir). Say və rəngin “universum”luğu isə bu obrazların dünyanı qavramanın (mifik dərkətmənin) ölçü vahidləri olması ilə müəyyənləşir. Başqa sözlə, ayrı-ayrı saylar və rənglər gerçəkliyin obraz-ışarəsi olmaqla bərabər, həm də gerçəkliyi mifik

dərketmənin universal mexanizmləridir: gerçəklik bu mexanizmlərdən keçməklə ilkin insanın mifik dünyagörüşünün (dünya modelinin) tərkib hissəsinə (qavranılmış, mənimsənilmiş materialına) çevrilə bilər.

7 yaşından 22 yaşınadək rəssam olacağı xəyalı ilə yaşayan, lakin istedadını yazıçı olaraq ortaya qoyan O.Pamuk “Mənim adım Qırmızı” əsərində sanki qələmini fırçaya çevirmişdir. O, “Yeni həyat” romanında başladığı ənənəni bu romanda da davam etdirərək rənglərdən simvolik vasitə kimi geniş istifadə etmişdir.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində tədqiqatın ümumi məzmunundan doğan müddəalar və yekun qənaətlər ümumiləşdirilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, O.Pamuk oxucu zövqünü sınağa çəkməyi sevən bir yazıçıdır. Onun ilk baxışdan monumental görünən əsərləri əslində, formasına görə çevik, təhkiyə tərzinə görə orijinaldır. Eyni zamanda, gündəmdə qalmağı, kütlənin rəyindən fərqli fikirlər söyləməyi sevən yazıçı həmişə yalançı səmimiyyətin və millətçiliyin əleyhinə olmuşdur. Ondan ötrü zamanı qabaqlamaq yeganə ədəbi ölçüdür. Yazıçı xoşbəxtliyin meyarını da gündə maraqlı bir səhifə yazmaqda görür.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və müddəaları müəllifin aşağıdakı elmi əsərlərində əksini tapmışdır:

1. Orxan Pamukun “Qara kitab” romanında təriqət ədəbiyyatı nümunələri / Müqayisəli ədəbiyyat: ədəbiyyatlarda və mədəniyyətlərdə arxetiplər. IV Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, Bakı Slavyan Univeriteti, 22-23 oktyabr, 2010, s. 61.
2. Qarşılıqlı mədəni əlaqələrin yaranmasında tərcümə mədəniyyətinin rolu (Orxan Pamukun yaradıcılığı əsasında) / Mədəniyyətlərarası dialoq: linqvistik, pedaqoji və mədəni aspektlər. Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları. Bakı, 25-27 noyabr, 2010, s. 267-269.
3. Orxan Pamukun əsərlərində simvollardan istifadənin yeni estetik funksiyası // AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, “Filologiya məsələləri” jurnalı, 2010, № 2, s. 420-429.
4. Orxan Pamukun yaradıcılıq meyarları // Beynəlxalq Elmi-Nəzəri jurnal. Dil və Ədəbiyyat Seriyası, 2010, № 2 (73), s. 215-219.
5. Cəliləddin Rumi və Orxan Pamuku qovuşduran sevgi dünyası / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XV Respublika Elmi Konfransının materialları. Bakı, 2011, s. 95-97
6. Çağdaş türk nəsrində klassik Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələri (Orxan Pamukun “Mənim adım Qırmızı” romanı əsasında) / Azərbaycan – dünya

- ədəbiyyatında mövzusunda Beynəlxalq Elmi Simpoziumun materialları, Xəzər Universiteti, Bakı, 2011, 27-29 may, s.65-69.
7. Orxan Pamukun yaradıcılığında Şərqi-Qərb / Abbas Zamanovun 100 illik yubileyinə həsr olunmuş “Müasir Azərbaycan filologiyası: axtarışlar, problemlər, perspektivlər” mövzusunda Respublika Elmi Konfransının materialları, Bakı, 2011, 14-15 noyabr, s. 501-505.
 8. Orxan Pamukun əsərlərində İstanbul – bədii obraz kimi // Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xəbərləri. Humanitar Elmlər Bölməsi, 2011, № 5, s. 282-286.
 9. Orxan Pamukun əsərlərində novatorluq // Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi Xəbərlər, 2011, № 3, s. 301-310.
 10. İsgəndər Palanın “Od” romanında Yunus Əmrə obrazının bədii təəssümü // AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, “Yaşayan Yunus Əmrə” Beynəlxalq Konfransın materialları, Bakı, 2013, 09 dekabr, s. 436-446.
 11. Orxan Pamukun “Məsumiyyət muzeyi” romanında mənəvi-əxlaqi dəyərlərin psixoloji təhlili // AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, “Filologiya məsələləri” jurnalı, 2016, № 4, s. 382-387.
 12. Дилемма истории и литературы в ходе литературного процесса и ее решение в творчестве Орхана Памука // Днепрпетровский Университет имени Альфреда Нобеля. «Вестник». Серия гуманитарных наук, 2016, 1 (11), стр. 72-74
 13. Проблемы истории в творчестве Орхана Памука // Балтийский Гуманитарный журнал. 2016, Том 5, № 2 (15), стр. 50-53.
 14. Bədii ədəbiyyatda quyu motivi (İsi Məlikzadənin “Quyu” və Orxan Pamukun “Qırmızı saçlı qadın” romanları əsasında) // AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, “Ədəbi əlaqələr” toplusu, 2017, № 11, s. 57-63.

Творчество Орхана Памука

РЕЗЮМЕ

В данной диссертации рассматривается жизнь и творчество современного турецкого писателя Орхана Памука с точки зрения научно-теоретических ценностей. Для исследования проблемы на предполагаемом уровне был использован историко-сравнительный метод, рассмотрены теоретические идеи литературных критиков Азербайджана, России, Турции и других зарубежных стран.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка литературы. Во введении рассматривается актуальность темы, история, цели, задачи, предмет и объект исследования, теоретико-методологическая основа, научная новизна и практическая значимость исследования.

В первой главе диссертации «Литературная среда, эпические поиски, основная проблематика творчества Орхана Памука» рассматриваются основные периоды творчества Орхана Памука. В то же время исследованы эпические поиски автора, его подход к тематике и образам в романах.

Вторая глава диссертации «Синтез Востока и Запада как стилистический приём в творчестве Орхана Памука» состоит из трёх подглав. В этой главе рассматривается роль и место восточных литературно-культурных ценностей в творчестве писателя и формы проявления технологий западного романа. Делается вывод о том, что все творчество О. Памука основано на своеобразии, традиционности и истории синтеза Востока и Запада.

В третьей главе, озаглавленной «Новаторство прозы Орхана Памука» рассмотрены новые подходы писателя к творческим традициям в литературе, анализированы его умение рассматривать исторические события в качестве средства выражения современных проблем, положение двойных тем в романе, а также функции использования символических средств.

В разделе «Заключение» диссертации обобщены ряд положений, связанных с выдвинутыми в исследовании задачами.

Orhan Pamuk's creative work

SUMMARY

The dissertation studies the life, literary environment and works of Orhan Pamuk, the outstanding representative of modern Turkish literature, from the point of view of their scientific and theoretical importance. To provide a full analysis of the problem, the historical-comparative method is used at a proper level, many theoretical ideas of literary critics of Azerbaijan, Russia, Turkey and the rest of the world are considered.

The thesis consists of an introduction, three chapters, a list of results and literature. The introduction covers the relevance of the dissertation topic, the history of research, the goals and objectives of the study, its subject and object, the definition of the theoretical and methodological bases, the display of scientific novelty and practical significance.

The first chapter named "The literary environment, epic search and the main problems of Orhan Pamuk's creativity" characterizes the main features of this period providing a brief but detailed information about the literary environment of the writer. At the same time, the author expresses her attitude to the author's epic search, his peculiar approach to themes and images in novels.

The second chapter of the thesis is called "Synthesis of East and West as a stylistic device in the works of Orhan Pamuk." This chapter examines the role and place of the Eastern literary and cultural values in the writer's work and the manifestation of the Western novel techniques. It is concluded that all the work of O. Pamuk is based on the synthesis of the originality, traditionalism and history of East and West.

The third chapter, entitled "The Innovation of Orhan Pamuk's Prose", reviews the new approaches of the writer to creative traditions in literature. It analyzes his ability to view the historical events as a means of expressing contemporary problems, the situation of dual themes in the novel, as well as the functions of using the symbolic means.

The "Conclusion" of the thesis summarizes a number of provisions related to the tasks posed in the research.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100 nüsxə

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur.

На правах рукописи

АРЗУ ВАХИД кызы МАМЕДХАНЛЫ

ТВОРЧЕСТВО ОРХАНА ПАМУКА

5717.01 – Литература тюркских народов

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии**

БАКУ – 2018